

Олена Гудзенко-Александрук

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЯК СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

З часів створення соціологічної науки соціокультурний простір суспільства та людини під тим чи іншим кутом зору вивчали всі гуманітарні дисципліни. Поняття «соціокультурний простір» розглядається, зокрема, у його зв'язку з духовністю особистості, у теоріях Е. Гуссерля, С. Франка, М. Фуко, Ю. Хабермаса, А. Швейцера, М. Шелера, К. Ясперса та ін. Так, ще Е. Дюркгейм вказував на вирішальне соціокультурне значення явищ суспільного життя для духовного розвитку людини [2]. Один з основоположників американської соціологічної школи П. Сорокін вважав, що інтегральним фактором соціального та духовного життя є колективний рефлекс. Його ідеї соціокультурної динаміки дали можливість розглядати життєдіяльність людини в контексті соціокультурного простору.

Питання соціально-культурної детермінованості системи формування духовного потенціалу особистості є в колі наукових інтересів сучасних дослідників: А. Корецької, Н. Караульної, А. Кургузова, В. Проценко, Л. Воробйової та ін. Серед поглядів вітчизняних дослідників нам імпонує позиція А. Корецької. Вона розглядає сучасний український соціокультурний простір як органічну складову філософського осмислення буття, що являє собою економічну й політичну цілісність, досконалу систему відносин між людьми, в якій формується особистість. Дослідимо детальніше це твердження.

Зокрема, як зазначає А. Корецька, основою соціокультурного простору є культура (індивідуальна, національна, загальнолюдська) як сукупність досягнень людських надбань. Об'єднуювальними чинниками і регулюючими механізмами у цій проблемі виступають мова, культурно-історичні традиції, звичаї, обряди, мораль, релігія, політика, право, що створюють національний характер соціокультурного простору. Крізь призму цих цінностей здійснюється

усвідомлення людиною оточуючої дійсності, котра не обмежується однією національною культурою, а постає цілісною системою, фундамент якої становлять загальнолюдські цінності [6].

Вчена підкреслює роль культури, оскільки завдяки їй особистість здатна проявляти розуміння і самовияв, розвивати аналітичні здібності, здатність експериментувати і робити логічні висновки. Усунення браку духовності, котрий має місце у сучасному житті, можливе через збагачення будь-якої діяльності культурою. Культура має стимулювати ініціативу, самостійність і відповідальність. Для цього слід подолати консерватизм свідомості та здійснити перетворення усєї духовно-мотиваційної сфери. Отже, характер соціокультурного простору вирішує культура, і найдієвішим у формуванні духовності є співвідношення таких чинників: середовище – цінності – соціокультурний простір – освіта – організації й рухи – традиції – сім'я, які через свою специфічну роль і черговість створюють принципово нові можливості духовного розвитку особистості [4].

Як зазначає О. Олексюк, функціонування, розвиток і саморозвиток системи формування духовного потенціалу особистості значною мірою залежить від визначення сукупності основних джерел, пов'язаних з його соціально-культурною детермінованістю. Пошук джерел формування духовного потенціалу в глибинних процесах соціокультурних впливів, середовищних взаємодій, функціональних зв'язків макро- і мікросоціумів стає актуальним. Це пояснюється посиленням дії інтеграційних культурних процесів, які є могутнім фактором розв'язання глобальних проблем людства. особливостей включення особистості в культуру на чотирьох рівнях: 1) ментальному; 2) індивідуально-культурному; 3) субкультурному та 4) транскультурному. Ці рівні включення особистості в культуру дають змогу визначити джерела формування духовного потенціалу особистості за умов сучасної соціокультурної ситуації. Так, перший — ментальний рівень — це ареал автономного індивідуального мікрокультурного простору, в якому особливу роль відіграють власні відношення стосовно реалій культури. У

безпосередньому полі культурної діяльності, поведінки та спілкування, – який є другим, індивідуально-культурним рівнем, – реалізується культурна свідомість та самосвідомість, що висвітлює внутрішню сутність самого себе як суб'єкта, споглядає, пізнає себе, свій духовний світ, оцінює свої можливості, здібності та акти діяльності. Отже, на перших двох рівнях основними джерелами духовного потенціалу особистості стають самопізнання, самовиховання, самовдосконалення.

Третій, субкультурний рівень включення особистості в культуру — це близьке до особистості соціокультурне середовище, субкультурний та національно-культурний простір. Останній забезпечує спілкування та комунікації в рамках соціальних груп і міжособистісних взаємодій. У центрі уваги цього рівня перебуває прояв безпосереднього впливу соціальних інститутів — родини, системи освіти, мистецьких закладів, засобів масової інформації. Із визначення субкультури як особливої картини світу, трансформованої в норми, інтереси, цінності, ідеали і уявлення про смисл життя, а також, як скоригованих нею елементів загальнонаціональної та загальнолюдської культури, впливають джерела духовного потенціалу особистості, зокрема, його нормативно-регулятивні механізми. Одна з найважливіших функцій субкультури полягає в тому, що вона є життєво необхідною передусім для становлення особистості з метою її соціалізації. Тому колективний спосіб життєдіяльності і соціальність, що становлять базу для розвитку людської індивідуальності із суто природної особини (за Д. Лукачем), відіграють тут роль найістотніших духовних детермінант [9].

В. Проценко підкреслює, що філософські концепції є значимими та ефективними настільки, наскільки вони спроможні розкрити змістовожиттєві орієнтири в людському існуванні і соціокультурному історичному процесі. А розкриття цих орієнтирів неможливе без звертання до питань духовності. Тому міркування про духовне, його внутрішню самодостатність і самовизначення, про духовність окремої людини або особисті прояви духовності (людська духовність) і долю духу в культурно-історичному

процесі (загальнолюдський прояв духовності в культурі, соціумі, історії) є необхідною складовою частиною сучасної філософії культури.

Духовність – поняття синтетичне, яке орієнтує на розгляд людського життя і процесів, що відбуваються в соціокультурному середовищі, з погляду їхньої цілісності і телеологічної спрямованості. Духовність – характеристика різноякісної свідомості, що відображає пануючий тип цінностей. Практичне відношення до людської духовності і можливості її теоретичної інтерпретації прямо залежать від конкретної культурно-ціннісної орієнтації даної епохи і від топології змістово-символічного простору, засобами якого ця орієнтація здійснюється. Тому будь-які спроби перебудуватися в цьому вже знайденому культурному просторі, повернутися до його духовної цілісності повинні виходити з індивідуально-необхідного зусилля, пошуку і звільнення (у собі й у соціумі) нових значенневих орієнтирів, із вирощування нових гуманних форм соціальних зв'язків [10, 1].

Вчена зауважує, що релігійна культура – це сукупність засобів і прийомів здійснення буття людини, що реалізуються в релігійній діяльності і подані в її продуктах, які несуть релігійні значення і змісти. Діяльнісним центром є культ, а найважливішим засобом культу – культовий будинок, тобто храм.

В. Проценко запропоновано концепцію православного храму як багатозмістового і багатоінтервального явища: повноцінне, різноманітне середовище є найважливішим чинником духовного становлення й удосконалювання особистості, її ідеалів, інтересів, потреб. Дослідницею розроблено систему основних соціокультурних інтервалів (аспектів) православного храму, до якої входять культово-сакральний інтервал, символіко-космологічний, у якому моделюється коло універсального, локального й унікального життя; художньо-естетичний, зміст якого складається з досягнень єднань науки, мистецтва, релігії, почуття, думки;

політичний. Також універсальними та загальними є інформаційно-комунікативна, пізнавальна, катартична й аксіологічна функції храму [11].

Таким чином, православний храм являє собою багатовимірну цілісну соціокультурну систему, що акумулює загальнолюдські цінності. Зокрема, храм соціально орієнтує людину на взаємодію і взаємодопомогу; допомагає людині в самовизначенні, самопізнанні і самооцінці тим, що дає їй еталони особистого і громадського життя; в комплексі з досягненнями філософії, естетики, мистецтвознавства храм своєю композицією, структурою й оформленням сприяє тому, що індивід входить до процесу художнього пізнання.

Розглядаючи духовність як чинник самовизначення людини, Н. Караульна використовує деякі принципи феноменологічного аналізу духовного життя сучасної людини в тій даності, в якій воно розкривається через культурні структури. Науковець зазначає, що духовне життя, «осмислене» в такий спосіб, – це не тільки і не стільки свідомо активність суб'єкта, зумовлена системою певних цінностей, а цілісний процес життєдіяльності людини, де цілераціональні дії нерозривно пов'язані з переживаннями. Саме так трактований процес людської життєдіяльності постає водночас як самоідентифікація, самовизначення та самоздійснення, життєствердження особистості [5].

Н. Караульна аналізує, з одного боку, екзистенційні характеристики людського самовизначення, з іншого, – те соціокультурне поле, простір, в якому і на підґрунті якого це самовизначення здійснюється. У контексті даного підходу розглядаються мова, часовість, просторовість, як фундаментальні утворення, через які можна осягнути духовність. Зазначається, що мовні структури початково «занурюють» індивіда в таке буття, суб'єкт якого з необхідністю виявляє себе в світі, усвідомлює себе самого в якості суб'єкта власного самовизначення. Адже, значною мірою, завдяки мові людина і стає людиною. Мова робить людину причетною до стихії духовного, забезпечує становлення власне людського в людині. Всезагальні форми предметного буття

людини – простір і час – неможливо уявити поза їх духовними визначеннями. Часовість і просторовість як специфічні вияви постають не тільки вихідними формами орієнтації індивіда в світі, а й є певними чинниками вільного самовизначення людини. Людина як суб'єкт не існує в часі лише в фізичному смислі, час людського буття сам по собі є духовний феномен. Дух в цьому значенні є людське переживання часу. Час як буття є те, що з'єднує у моментах осмисленого дійсного досвід минулого і майбутнього, тобто, як тривалість людського життя, час є умова, основа і спосіб розкриття буття в якості людського буття. Так само і простір людського буття – не просто матеріально-предметна протяжність світу. Людина, по суті, з самого початку живе в просторі, який конструюється духовно [4].

Біосоціальні рівні сприйняття (біофізичний, родовий, культуроспецифічний) цілісно виражені в мистецтві, де відбувається культурне кодування біосоціального, корекція біопсихіки індивіда. Це, як відзначає О. Денісова, закріплює групові зв'язки, етнічну, соціокультурну самоідентифікацію, сприяючи соціальному єднанню, соціально доцільному керуванню вчинками людей, твердженню суспільних норм, духовних цінностей [1]. Підтвердженням цього є і запропонований Д. Лукачем підхід до розуміння суспільного буття, який можна витлумачити так: естетичні норми – гармонія, ритм, міра, симетрія та інші – спрямовують соціокультурний простір життєдіяльності людини. Тобто через «естетичне» здійснюється антропологічний вимір феномена людини [12].

Комунікативна діяльність неодмінно наявна в соціокультурному просторі. Зокрема, А. Левченко акцентує на тому, що поняття «соціокультурний простір» вживається як таке, що підкреслює близькість і подібність того, що ми називаємо суспільством і культурою [8]. Тому не дарма, міркуючи про логіку розгортання процесу соціокультурної самоідентифікації особистості в соціокультурному просторі, А. Кургузов відзначає, що самоідентифікація особистості відбувається в межах відповідної культурно-мовної традиції, що склалася в певному соціумі й одночасно виходить за рамки

цього соціуму в глобальний соціокультурний простір завдяки мові, втіленій в інформації, що репрезентує та ретранслює безліч цінностей, норм, рольових і поведінкових настанов, які значною мірою впливають на цей процес [7].

У процесі соціокультурної самоідентифікації виникає певна ідентичність, тобто сукупність повторюваних, відповідних саме цій особистості або певній соціальній групі характерних ознак (ідентитетів), наявність яких складає міру цього явища, а втрата ідентичності означає руйнування цілісності особистості. Соціокультурну самоідентифікацію можна визначити як прояв активності особистості в ході діяльності, спрямованої на задоволення її ціннісних, пізнавальних, економічних і духовних потреб шляхом самореференції й саморепрезентації як суб'єкта певного сектора соціокультурного простору. Процес самоідентифікації як спосіб набуття підтримки й збереження ідентичності, тобто відповідності певної системи ознак, що дозволяють зараховувати індивіда до того чи іншого типу людей, до тієї чи іншої соціальної групи, ґрунтується, з одного боку, на соціальному контролі за реалізацією експектацій (очікувань) оточення, а з іншого – на особистісних базових якостях індивіда, які уможливають певний різновид його діяльності, поведінки, стилю життя [7]. Отже, А. Кургузов пропонує тлумачити соціокультурну ідентичність як міждисциплінарне поняття, яке поєднує історичні, політичні, економічні, соціальні, культурні, моральні та естетичні аспекти процесу соціокультурної самоідентифікації особистості.

При дослідженні мови як засобу соціокультурної самоідентифікації особистості необхідно розрізняти мову як об'єктивно існуючу систему мовних знаків і правил їхнього використання, яка є джерелом цінностей, норм, правил, рольових настанов, пріоритетних смаків і уподобань, які в свою чергу виступають об'єктом соціокультурної самоідентифікації окремого індивіда та мовлення як процес активного свідомого використання мовної системи індивідом при декларуванні цінностей, норм, пріоритетних смаків, котрі він ідентифікує як свої (чи як процес свідомого дистанціювання від неприйнятних для індивіда цінностей, норм, пріоритетів тощо) та при отриманні

підтвердження декларованих індивідом цінностей шляхом реальної чи віртуальної комунікації [7].

Необхідними умовами особистісного саморозвитку людини є: її активність в конструюванні свого внутрішнього світу та уявлень про себе; здатність знаходити нові способи інтерпретації і навіть конструювання подій власного життя; включення особистого досвіду в систему «Я-концепції» та цілісне сприймання власної особистості; усвідомлення необхідності особистісного саморозвитку, внаслідок чого відбувається зміна певних переконань, поглядів, настановлень; самоприйняття як необхідна умова для позитивних змін і реалізації можливості саморозвитку; саморозкриття як умова досягнення змін різних аспектів «Я» шляхом осмислення свого внутрішнього світу та власного досвіду; самопізнання як шлях до розуміння власної особистості [13].

У цьому відношенні прикметно, що наратив (від лат. *narrare* – мовленнєвий акт, тобто вербальне вираження на відміну від уявлення),– поняття філософії постмодерну, яке фіксує процес самореалізації як спосіб буття розповідного тексту,– заповнює увесь наш соціокультурний простір, ми даємо наративний опис самих себе і тих, що нас оточують, описуючи свої минулі дії, своє ставлення до них, надаючи тим самим сенсу власній поведінці, поведінці інших. Наратив дає змогу усвідомити те, ким люди є. Наратив можна розглядати як певний метод, що використовується при описі подій та обґрунтуванні ролі розповіді про життя людини, який тим самим упорядковує їх у часі й означає певне впорядкування матеріалу у вигляді хронологічної послідовності, що утворює єдину розповідь. Він є спосіб, за допомогою якого відбувається індивідуалізація «Я», ідентифікація дій людини. Адже саме дія, вчинок є виявом сутності особистості [3].

Функція наративу як засобу саморозвитку особистості полягає у виявленні того змісту досвіду, що нею не приймався і що його переосмислення призводить до цілісного сприймання власного життя та власного «Я». В даному випадку особистість має бути готова до самоприйняття та прийняття свого

досвіду як частини власного життя; здатною переосмислювати власний досвід та конструювати нові наративи, коли досвід чи його осмислення змінюються; породження людиною автонаративу як засобу розкриття змісту власної «Я-концепції» шляхом опису тих подій життя, які кардинально вплинули на усвідомлення власного «Я» та розвиток її особистості, сприяє усвідомленню власного досвіду, а отже, є важливою умовою саморозвитку [13].

Таким чином, соціокультурний простір можна розглядати як органічну складову філософського осмислення буття. Поняття «соціокультурний простір» вживається як таке, що підкреслює близькість і подібність того, що ми називаємо суспільством і культурою. Культура вирішує характер соціокультурного простору, і найдієвішим у формуванні духовності є співвідношення таких чинників: середовище – цінності – соціокультурний простір – освіта – організації й рухи – традиції – сім'я, які створюють принципово нові можливості духовного розвитку особистості. Через «естетичне» здійснюється антропологічний вимір феномена людини. Православний храм становить багатовимірну цілісну систему, що певним чином акумулює загальнолюдські цінності. Він має численні зв'язки з соціумом, культурним середовищем, відіграє важливу роль у культуротворенні, значимий в онтологічному, гносеологічному та аксіологічному планах для всього людства й окремих індивідів. Самоідентифікація особистості відбувається в межах відповідної культурно-мовної традиції. Наратив є способом, за допомогою якого відбувається індивідуалізація «Я», ідентифікація дій людини. Функція наративу як засобу саморозвитку особистості полягає у виявленні того змісту досвіду, що нею не приймався і що його переосмислення призводить до цілісного сприймання власного життя та власного «Я». Мовна самоідентифікація є однією з форм творчості людини, за допомогою якої здійснюється самопізнання, самостановлення, реалізація свого неповторного «Я», пошук свого соціального призначення, що дозволяє отримувати переваги в конкурентній боротьбі з іншими соціальними суб'єктами, які діють в соціокультурному просторі. Отже,

розвиток і саморозвиток системи формування духовного потенціалу особистості значною мірою залежить від визначення сукупності основних джерел, пов'язаних з його соціально-культурною детермінованістю.

Джерела та література:

1. Денісова О.В. Біосоціальні засади мистецтва в контексті коєволюційної парадигми/ <http://www.lib.ua-ru.net/inode/6984.html>
2. Дюркгейм Э.О. разделении общественного труда. Метод социологии/ Пер.с фр.— М.: Наука, 1991.— 572 с.
3. Ісак Н.Ю. Наратив як засіб ідентифікації особи// Мультиверсум. Філософський альманах.— К.: Центр духовної культури, 2006.— № 52/ http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Issak.htm
4. Караульна Н.В. Духовність і самовизначення особистості// Матеріали «Днів науки – 1998».— К.: РВЦ «Київський університет».— С. 104 – 110.
5. Караульна Н.В. Сутність духовності та її роль в особистому бутті// Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія.— Випуск 27.— Київ, 1998.— С. 26–28.
6. Корецька А.І. Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві// Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03.— АПН України. Ін-т вищ. освіти.— К., 2003.— 19 с.
7. Кургузов А.О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості// Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03.— Запорізький державний університет.— Запоріжжя, 2004.— 19 с.
8. Левченко А.М. Методологічні причини взаємодії культури і масової комунікації/ <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1562>
9. Олексюк О.М. Підготовка фахівців соціокультурної сфери в духовно-світоглядному дискурсі/ http://www.knukim.edu.ua/conferences_2004_proceedings_oleksyuk.htm/

10. Проценко В. В. Феномен православного храму в соціокультурному просторі// Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.04.– Таврійський національний ун-т ім. В.І.Вернадського.– Сімф., 2000.– 20 с.

11. Проценко В.В. Храм как социокультурный феномен// Культура народов Причерноморья.– Симферополь, 1999.– № 6.– С. 423–427.

12. Скальська Д.М. Соціонормативна функція естетичного у філософсько-антропологічній концепції буття Д.Лукача// Мультиверсум. Філософський альманах.– К.: Центр духовної культури.– 2004.– № 41/
http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_41/Skalska.htm

13. Шиловська О.М. Наратив як засіб саморозвитку та духовного становлення особистості// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська еліта та її роль в державотворенні»: Зб. наук. пр. Військового гуманітарного інституту НАОУ.– Київ, 2000.– С. 351–355.